

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed)

Year - 7, Vol. II, Issue- L, 09 April 2022

Kisan Shikshan Prasarak Mandal, Udgir's

**Mahatma Phule Mahavidyalaya,
Ahmedpur**

NAAC Accredited with 'B' Grade

Dist. Latur State : Maharashtra (433515)

One Day International Seminar (Online)

Organized By

Department of Sociology in collaboration with
Swami Ramanand Teerth Marathwada University Nanded

On

“Yugpurush Dr. Babasaheb Ambedkar”

Editor in Chief : **Principal Dr. Vasant Biradar**
Editor : **Dr. Satish Sasane**

Address for Correspondence

Mrs. Pallavi Laxman Shete

Editor in Chief : Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed Referred)
Principal, Sanskriti Public School, Nanded (MH, India) Email : shrishprakashan2009@gmail.com

Dr. Rajesh G. Umbarkar

House No. 624 - Belanagar, Near Maruti Temple, Taroda (Kh.) Nanded - 431605 (India - Maharashtra)
Email - umbarkar.rajesh@yahoo.com, shrishprakashan2009@gmail.com Mob. No. 9623979067

Director : Mr. Tejas Rampurkar (For International Contacts only + 91-8857894082)

(Arts - Humanities - Social Sciences - Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management,
Law, Engineering, Medical, Ayurveda, Pharmaceutical, Journalism, Mass Communication, Library Science Faculty's)

Assistant Professor
Shivaji College, Hingoli.
Hingoli, (MS.)

ISSN: 2454 – 7905

SJIF Impact Factor: 7 . 479

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

A Peer Reviewed Referred Journal
Quarterly Research Journal

(Arts-Humanities-Social Sciences- Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management, Law, Engineering,
Medical-Ayurveda, Pharmaceutical, MSW, Journalism, Mass Communication, Library sci., Faculty's)

www.wiidrj.com

Vol. II ISSUE – L Year – 7 09 April 2022

Kisan Shikshan Prasarak Mandal, Udgir's

Mahatma Phule Mahavidyalaya, Ahmedpur

NAAC Accredited with 'B' Grade

Dist. Latur State: Maharashtra (431515)

One Day International Seminar (Online)

Organized by

Department of Sociology in collaboration with

Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Nanded.

On

Yugpurush Dr. Babasaheb Ambedkar

:: Editor in Chief ::

Principal

Dr. Vasant Biradar

Mahatma Phule Mahavidyalaya, Ahmedpur.

:: Editor ::

Dr. Satish Sasane

Assit. Prof. & Head, Department of Sociology

Mahatma Phule Mahavidyalaya, Ahmedpur.

Address for Correspondence

Mrs. Pallavi Laxman Shete

Principal, Sanskriti Public School, Nanded. (MH. India) Website: www.wiidrj.com

House No.624 – Belanagar, Near Maruti Temple, Taroda (KH), Nanded – 431605 (India –

Maharashtra) Email: Shrishprakashan2009@gmil.com umbarkar.rajesh@yahoo.com

Dr. Rajesh G. Umbarkar Mob. No: +91-9623979067

Vol. II - ISSUE – L

SJIF Impact Factor : 7.479

Page - i

T.C
Ande
Lecturer
Shivaji College, Hingoli
Ta. & Dist. Hingoli (MS.)

Worldwide International Inter Disciplinary Research (A Peer Reviewed Referred)

Worldwide International Inter Disciplinary Research (A Peer Reviewed Referred) is a quarterly published journal for Research scholars, teachers, businessman and scientists to integrate disciplines in an attempt to understand the complexities in the current affairs.

We also believe that both researchers and practitioners can contribute their knowledge by translating understanding into action and by linking theory and practice. This would enhance the relevance and thought in various related fields.

This Journal expected to bring together specialists in the field of commerce, economics, management and industry from different part of the world to address important issues regarding commerce, management and economics. One of the objectives of the journal is to create dialogue between scholars of various disciplines.

The editor, editorial team and the publisher do not hold any responsibility for the views expressed in **Worldwide International Inter Disciplinary Research (A Peer Reviewed Referred)** or for any error or omission arising from it.

The journal will cover the following Faculties for All Subject:

• Arts/ Humanities / Soc. Sci. / Sports	• Engineering
• Commerce	• Medical /Ayurveda
• Science	• Law
• Education	• Journalism
• Agriculture	• Mass Communication- Library sci.
• Pharmaceutical	• Social Work
• Management	• Any Other

Director : Mr. Tejas Rampurkar (For International contact only +91-8857894082)

Printed by

Anupam Printers, Nanded.

© **Copy Right: Mahatma Phule Mahavidyalaya, Ahmedpur Dist. Latur**

Cost: Rs. 400/-

Prof Reader: Dr. Maroti Kasab

Editors of Worldwide International Peer Reviewed Journal are not responsible for opinions expressed in literature published by journal.

The views expressed in the journal are those of author(s) and not the publisher or the Editorial Board. The readers are informed, authors, editor or the publisher do not owe any responsibility for any damage or loss to any person for the result of any action taken on the basis of the work (c) The articles/papers published in the journal are subject to copyright of the publisher. No part of the publication can be copied or reproduced without the permission of the publisher.

r	Page No.
	IX
	X
rao	01
	04
शनराव	08
	10
धव	17
राव	19
	25
राव	30
	35
	40
जी	44
	46
गवत	48
	54
	59
राव	62
	67
	70
	74

22.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषी व कामगार विषयक विचार	डॉ. रवींद्र म. कांबळे	
23.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे साहित्यिक व्यक्तिमत्त्व	प्रा. डॉ. यादव सूर्यवंशी	81
24.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे लोकशाही शासनपद्धती संबंधी विचार	प्रा. डॉ. गोरे बी. एम.	86
25.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व्यक्ती व कार्य	डॉ. येरावार किरण किशनराव	89
26.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार	डॉ. सुनीता लिंबराज गुजर	92
27.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शेतीविषयक विचार	अंगद श्रीपती भुरे	94
28.	'डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार व कामगिरी'	डॉ. शालिग्राम गोपालराव शिंदे	98
29.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षण विषयक विचार	प्रा. राजकुमार मोरे	101
30.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे तत्त्वज्ञान	प्रा. डॉ. भुसारे एस. आर.	105
31.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : व्यक्तित्व आणि कर्तृत्व	प्रा. डॉ. नवीन केशवराव सोळंके	108
32.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे जातीनिर्मूलन विषयक विचार	प्रा. डॉ. नंदा पंढरीनाथ कंधारे	111
33.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षण विषयक विचार	प्रा. डॉ. सुनीता जगन्नाथराव कुकडे	116
34.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक विचार	प्रा. डॉ. बळीराम पवार	120
35.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार	आदित्य देवीदास ससाणे	122
36.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार	आशा राठी (भराडिया)	126
37.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षण विषयक विचार	पल्लवी प्रकाश कांबळे प्रकाश सीतराम कांबळे	128
38.	"युगपुरुष डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर"	डॉ. सतीश गंगाराम ससाणे	130
39.	स्त्री ओवीगीतांतून प्रकट झालेला आंबेडकरी विचार	कराड बाळासाहेब निवृत्ती	134
40.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार	प्रा. बालासाहेब शिवाजी पवार	138
41.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व दलित हक्क चळवळ	जोधळे राजकुमार विष्णू	141
42.	शिक्षण व शील - डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	प्रा. डॉ. प्रशांत बाबुराव बिरादार	144
43.	ग्रामीण अर्थव्यवस्था नाकारणारे डॉ. बाबासाहेब	श्रीमती अनिता तुकाराम यलमटे डॉ. विलास पाटील	147

T. C.
Lecturer
Shivaji College, Hingoli
Tq. & Dist. Hingoli (MS.)

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे तत्त्वज्ञान

प्रा. डॉ. भुसारे एस. आर.

तत्त्वज्ञान विभाग, शिवाजी महाविद्यालय हिंगोली

भारतीय राज्य घटनेचे शिल्पकार म्हणून सारे जग डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना ओळखते. प्रतिकूलतेच्या भड्डीत तावून सुलाखून निघालेले बावनकशी सोने म्हणजे त्यांचे आयुष्य शिक्षणामुळे ते अधिक लखाखून उठले. त्यांनी आपल्या आयुष्यामध्ये विद्येला आपले पहिले दैवत मानले. ते म्हणतात, “ माझे पहिले दैवत विद्या होय, विद्येशिवाय मानवाला शांतता नाही, आणि माणुसकीही नाही. विद्याही सर्वांना अवगत झाली पाहिजे. ती महासागरा सारखी आहे.” ही महासागरासारखी असलेली विद्या संपादन करण्यासाठी त्यांनी आयुष्यभर खडतर प्रयत्न केले. जो पुस्तकांवर प्रेम करतो तोच खरा विद्येचा पुजारी आहे असे ते म्हणत. व मी विद्येची पूजा २४ तास करतो असे ते सांगत. ही विद्या संपादन करण्यासाठी ते १८ तास अभ्यास करत असते. त्यांना आपल्या हातात पडलेले पुस्तक वाचून बाजूला केल्याशिवाय चैन पडत नसे. त्यांनी सर्व धर्मांची धर्म ग्रंथे वाचून ते धर्म समजून घेतले होते. तसेच त्या त्या धर्मातील चांगल्या वाईट गोष्टींवर प्रकाश टाकला होता. त्यातून त्यांच्या समाज चिंतनाला दिशा मिळाली होती. त्यांनी राज्यशास्त्र, अर्थशास्त्र याचा सखोल अभ्यास केला होता या सर्व अभ्यासातून त्यांच्या विचाराला दिशा मिळाली होती. समाजातील खालच्या थरातील लोकांना वर आनण्यासाठी त्यांना शिकविले पाहिजे असे त्यांना वाटत होते. “सर्व प्रकारच्या विषमता दूर करण्यासाठी आणि सामाजिक लोकशाही प्राप्त करून घेण्यासाठी शिक्षण हा एक राजमार्ग होता”^२ असे त्यांना वाटत असे. शिक्षणामुळे आपल्या समाजातील लोक मागासलेले आहेत. व त्यांची प्रगती घडवून आणायची असेल त्यांना शिक्षण मिळाले पाहिजे असे त्यांना वाटे.

आंबेडकरांच्या वडलांना शिक्षणाचे महत्त्व पटले होते. ते धार्मिक वृत्तीचे होते. म्हणून त्यांनी लहानपणीच आंबेडकरांवर चांगले संस्कार केले. त्यांना वाचनाची गोडी लावली भजने, दोहे, प्रार्थना, अभंग त्यांनी आंबेडकरांकडून पाठ करून घेतल्या. लहानपणी एका सत्कार कार्यक्रमात दादा केळूसकरांनी त्यांना बुद्धाच्या चरित्राचे पुस्तक भेट दिले. हे पुस्तक वाचल्या नंतर त्यांच्या बाल मनावर त्याचा फार परिणाम झाला व ते पुराणातल्या कथा किती भयंकर आहेत याचा विचार करायला लागले. या बुद्धाच्या चरित्राच्या आभ्यासाने त्यांना जास्त अभ्यास करण्यास भाग पाडले. शालेय अभ्यासक्रमातील पुस्तके वाचण्यात त्यांना फार रस नव्हता तर ते आवांतर पुस्तके वाचण्यास आवडत असत.

ग्रंथ वाचनाचे महत्त्व विषय करताना ते म्हणत, “ग्रंथ वाचन हे ज्ञान संपादनाचे स्वतःचे व्यक्तिमत्त्व वाढविण्याचे मोठे साधन आहे. तसेच करमणूक व आनंद संपादन करण्याचे उत्कृष्ट साधन आहे.”^३

आंबेडकर बालवयात पुस्तकासाठी आपल्या वडिलांकडे हट्ट करत असत. त्यांच्या वडिलांची परिस्थिती हलाखीची असल्याने त्यांना आंबेडकरांचा पुस्तकाचा हट्ट पुरवणे अवघड होई. तरीही अशा परिस्थितीत ते मुलीचे दागिने गहान ठेवून पुस्तके आणून देत असत. आंबेडकरांचे हे आवांतर वाचनाचे वेड त्यांच्या वडिलांना आवडत नसे परंतु मुलाच्या हट्टा पुढे ते हे सर्व सहन करत.

आंबेडकरांनी आवांतर वाचनाचे पुस्तक मिळाल्यानंतर एखादा ह्या लहान मुलाला खाऊ मिळाल्यानंतर जो आनंद होता तसा आनंद होत असे. दहा बाय दहाच्या लहानशा खोलीत कुटुंबासहीत राहताना त्यांनी आपली वाचनाची आवड जोपासली. एखादे पुस्तक हातात पडल्यानंतर त्यातील महत्त्वाच्या मुद्याला ते लाल आणि निळ्या शाईने आधोरेखित करत असत. आणि पुस्तक वाचून झाल्यावर त्याचे स्मरण करत. त्यामुळे पुस्तकाच्या कुठल्या पानावर कोणता मुद्दा आहे हे त्यांच्या लक्षात राहत असे.

पुस्तके खरेदी करण्यासाठी प्रसंगी त्यांनी नियमाचे उल्लंघन करून म्हणजे रेल्वेचे तिकीट न काढता प्रवास केला व वाचलेल्या पैशातून पुस्तके खरेदी केली. जवळ पैसे असले की त्यांचे पाय आपोआप चुंबकासारखे पुस्तकाच्या दुकानाकडे ओढल्या जात. बडोदयाचे सयाजीराव गायकवाड महाराज यांच्याकडून प्राप्त झालेल्या शिष्यवृत्तीमुळे आंबेडकर उच्च शिक्षणासाठी अमेरिकेला जाऊ शकले. अमेरिकेला गेल्यावर आपली पुस्तकाची आवड पुरविण्यासाठी त्यांच्या जवळ पैसे नसल्याने त्यांनी जुन्या पुस्तकाचे दुकान शोधून काढले व अर्ध्या किमतीत पुस्तके खरेदी केली. अशी जवळपास दोन हजार

पुस्तके त्यांनी जमा केली. अर्ध्या किमतीत पुस्तके घेण्याकरिता त्यांनी आपल्याने उपाशी राहण्याची वेळ त्यांच्यावर आली. ह्याच पुस्तकांचा अठरा-अठरा तास अभ्यास करून त्यांनी तेथे एम. ए. व पी. एच. डी. ही पदवी प्राप्त केली.

आंबेडकरांना पुस्तकापुढे भूक लागत नसे व कितीही पुस्तके वाचली तरी त्यांचे पोट भरत नसे आपल्या पुस्तक वाचनामुळे पत्नीकडे बघण्यासही त्यांना वेळ मिळत नसे. बरेचवेळा जेवन करतानाही ते पुस्तक वाचत असत. ते उच्च शिक्षणासाठी कोलंबिया विद्यापीठ लंडन येथे गेले असताना त्यांची व लाला लजपतराय यांची ओळख झाली. लाला लजपतराय आपला सर्व वेळ लंडनच्या प्रसिध्द लायब्ररीत घालवत असत. ह्या लायब्ररीत येणार पहिला विद्यार्थी व शेवटचा विद्यार्थी आंबेडकर असायचे. तेथे या दोघांची समाजशास्त्र व अर्थशास्त्रावर चर्चा चालायची शिष्यवृत्ती संपल्यामुळे आपले लंडन येथील शिक्षण आटोपून ते बोटीने मायदेशी परतत होते. त्याच वेळी त्यांनी आपल्या पुस्तकाने भरलेल्या तीन पेट्या दुसऱ्या बोटीने भारतात पाठवल्या होत्या. परंतु जर्मनीच्या पानसुंगाने ती बोट बुडवल्या मुळे त्यांच्या पुस्तकांच्या पेट्यांना जलसमाप्ती मिळाली होती. त्यामुळे ही पुस्तके आपल्याला मिळणार नाहीत असे समजल्यावर ते ओक्सबोक्सरी होऊन ढसाढसा रडले होते. इतके प्रेम त्यांचे पुस्तकावर होते.

१९२७ च्या मार्च महिन्यात डॉ. आंबेडकर मलेरियाने आजारी असल्यामुळे त्यांना परळच्या दामोदर हॉलमध्ये औषधोपचारासाठी दाखल करण्यात आले. तेथेही त्यांनी आराम करण्याऐवजी वाचन चालूच ठेवले या काळात त्यांनी ज्ञानेश्वरीचे वाचन केले. त्यांना हिंदू धर्म व संस्कृतीचा राग येत असला तरी ज्ञानेश्वरी व रामायण या ग्रंथांचे त्यांचे वाचन सूक्ष्म होते. ज्ञानेश्वरीवर आंबेडकर सुंदर प्रवचन करीत असत.

आंबेडकरांना माणसापेक्षा पुस्तकाचा सहवास अधिक प्रिय होता. त्यांना पुस्तक वाचायला मिळाले की पुत्रप्राप्तीचा आनंद होत असे. डॉ. आंबेडकर आणि वाचन, डॉ. आंबेडकर आणि पुस्तकाचे दुकान, डॉ. आंबेडकर आणि ग्रंथालय असे सर्वमान्य समीकरण झाल्यामुळे बाबासाहेब आंबेडकर नेहमी हमखासपणे ग्रंथालयात किंवा पुस्तकाच्या दुकानात सापडत असत. कारण पुस्तक वाचनामुळे माणसाच्या जीवनातील अज्ञान, अंधकार, अंधश्रद्धा, मागासलेलेपणा नाहीसा होतो. व त्याला डोळसपणा प्राप्त होतो. यावर त्यांच्या पूर्णपणे विश्वास होता. माझे सर्व आयुष्य विद्यार्थी म्हणून जावे अशी त्यांची इच्छा होती. "सतत शिकत राहणे हा त्यांच्या जीवनाचा स्थायी भाव होता. माणसाला बहुश्रुत सुसंस्कृत बनविण्यात ग्रंथाचा मोठा उपयोग होतो अशी त्याची धारणा होती. शिक्षण घेणे अखंड प्रक्रिया आहे. व मन आणि वाचन या प्रक्रियेचे महत्त्वाचे दोन घटक आहेत. हे घटक क्रियाशील असल्यास प्रक्रिया परिणामकारक पार पडते. त्यांनी आयुष्याच्या शेवटच्या क्षणाला सुध्दा वाचन केले." माणसाने विद्येची ज्ञानलालसा जोपासली पाहिजे कारण विद्या ही अथांग सागरासारखी आहे असे त्यांना वाटे. माणसाने जन्मभर जरी शिक्षण घेतले तरी गुडघाभर ज्ञानात फार तर त्याला जाता येईल असे ते म्हणत.

भारताच्या राजकीय हक्कासाठी सायमन कमिशनला मदत, मार्गदर्शन व माहिती देण्यासाठी १९२८ ला डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची या समितीवर नियुक्ती झाली. आपला अभ्यास तर अर्थशास्त्र व कायद्याचा आहे. आणि त्यामुळे सायमन कमिशन पुढे आपल्याला चुप बसावे लागेल व चुपबसने आपल्या स्वभावात नाही. व आपण जर चुप बसलो तर अस्पृश्यता निवारणाच्या दृष्टिने आपल्याला काही करता येणार नाही. यासाठी त्यांनी मित्रांकडून ५०० रू. उसने घेतले व त्याची पुस्तके आपण अभ्यास सुरू केला. ह्या अभ्यासासाठी त्यांनी स्वतःला दोन आठवडे आपल्या ऑफिसमध्ये बाहेरून कुलूप लावून कोंडून घेतले होते. इतका ध्यास त्यांनी आपल्या समाजाच्या उध्दारासाठी घेतला होता.

पुस्तक हे त्यांचे जीव की प्राण होते. या पुस्तकासाठी ते काहीही करायला तयार असत. समाजाला ज्ञान देण्यासाठी व पुस्तकाच्या सदउपयोग करण्यासाठी आपण पुस्तकांची चोरी केल्याची कबुलीही ते देतात. तसेच दुसऱ्याकडून वाचण्यासाठी आणलेली पुस्तके परत देणे त्यांच्या जीवावर येई. पुस्तकांसाठी त्यांनी २० तोळे सोन्याचे दागिणे गहाण ठेवले. विधान सभाग्रहातही पुस्तके त्यांच्या सोबत असत त्यांनी १९३३ ला पुस्तकांसाठी जगातील अनेक ठिकाणाच्या ग्रंथालयांचा अभ्यास करून 'राजगृह' बांधले पुस्तकांवर इतके प्रेम करणारा व पुस्तकासाठी घर बांधणारा दुसरा माणूस होणे नाही.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे ग्रंथाशी अतूट असे नाते होते. त्यांना ग्रंथाशिवाय दुसरे कुणीही प्रिय नव्हते. ग्रंथ हेच त्यांचे गुरू, मित्र होते तेच त्यांची सावली होते, तेच त्यांचे आधाराची काठी होते. त्यामुळे ते म्हणतात, "पुस्तकाच्या सहवासात शांत आयुष्य वेचण्यासारखा दुसरा आनंद नाही. पुस्तके मला शिकवितात, मला नवी चाट दाखवितात म्हणून मला पुस्तके अधिक प्रिय आहेत." इतके त्यांचे पुस्तकाशी नाते जडले होते.

त्यांचे रात्रभर जागून पुस्तके वाचून घेतले. शिवीकाना हरिभाऊ आपटे यांची कादंबरी वाचताना त्यात ते इतके मग्न झाले की, लाकडाच्या टेबलावर ठेवलेली मेणबत्ती हळू हळू कमी झाली व ती जळत जळत शेवटी टेबलाच्या लाकडाचे पेट घेतला. लाकडाचा वास येऊ लागला तेव्हा बाबासाहेबांची वाचनाची समाधी भंगली. इतके ते मग्न होऊन वाचन करीत असत. वाचताना बाहेरचा आवाज कानावर पडतो म्हणून काधी काधी ते कापसाचे बोळे कानात घालत असत.

वाचत असताना एखादे पुस्तक त्यांना आवडते ते पुस्तक मिळविण्यासाठी ते तशाच अवस्थेत म्हणजे हाफशर्ट व लुंगी घालून गाडीने जात व पुस्तक विकत आणून अभ्यासाला बसल्यावरच त्यांचे समाधान होई. १९४८ ला ते स्वतंत्र भारताचे पहिले कायदांमत्री असताना पुण्यात तीन दिवसांसाठी कामानिमित्त आले होते तेव्हा पुण्यातील इंटरनॅशनल बुक डेपोत शासकीय यंत्रणेला कुठलीही खबर न देता अचानक आले. पाहता पाहता ही बातमी पुण्यात पसरली व त्यांना पाहण्यासाठी दुकानाच्या बाहेर त्यांचे चाहते जमा झाले. व त्यामुळे रस्ता बंद झाला. शेवटी त्यांना समजल्यावर ते दुकानाच्या बाहेर आले व लोकांना दर्शन दिले तेव्हा चाहते गेले. असे पुस्तकासाठी त्यांना कशाचेही भान राहत नसे. असाच एक प्रसंग औरंगाबाद येथे असताना महानुभाव पंथाचे दुर्मिळ ग्रंथ वाचण्याची ओढ त्यांना इतकी लागली होती की गाडीचा चालक नसताना वाचनासाठी उशीर होतोय म्हणून स्वतःचा जीव धोक्यात घालून ते मिलिंद महाविद्यालयात गेले. व तेथील महानुभावांच्या साहित्याचा अभ्यास त्यांनी केला. असे ते पुस्तकाकडे देशभान विसरून आकर्षित होत असत.

१९५१ ला मुंबईतील प्रसिध्द शिक्षणतज्ज्ञ श्री. डी. ए. तेलंग यांचे दुःखद निधन झाल्यानंतर त्यांचे नातेवाईक फारसे पुस्तक प्रेमी नसल्यामुळे त्यांची टूकर पुस्तके बाबासाहेबांनी एकादाच विकत घेतली इतकी पुस्तके एकदाच खरेदी करणारा दुसरा कुणीही माणूस जगात आपणास सापडणार नाही. इतके त्यांचे पुस्तकांवर प्रेम होते. आपल्या ग्रंथालयाविषयी ते अभिमानाने म्हणत, "My Library is just like an ocean." आणि ह्या ग्रंथसागरातून एखादे पुस्तक शोधणे म्हणजे अवघड असे. त्यामुळे त्यांना स्वतःलाही आपल्याजवळ असलेले पुस्तक शोधून सापडत नसे. व पुस्तक तर त्यांना पाहिजे असे. अशा वेळी ते पुस्तकाच्या दुकानात जाऊन त्याच पुस्तकाची नवीन प्रत ते आणत असत.

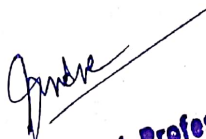
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर एकदा आपल्या काही मित्रांसह नालंदा या पवित्र ठिकाणास भेट देण्यासाठी गेले. व तेथे गेल्यावर बौध्द पुस्तके भारतातून नामशेष व्हावीत म्हणून २५०० वर्षा पूर्वी नालंदा विश्वविद्यालयाला लावलेल्या भयंकर आगीचे निरिक्षण केल्यानंतर व त्या ठिकाणाची अवस्था पाहून त्यांना रडू आले. कारण ते दुर्मिळ ग्रंथ आज असते तर ते मला वाचायला मिळाले असते. असे त्यांनी आपल्या मित्राला बोलवून दाखविले व आज आपण या ग्रंथांना मुकलोत असे त्यांना वाटले. अशी पुस्तक वाचण्याची त्यांची असेलेली तळमळ यावरून लक्षात येते.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना पुस्तकाविना थोडेही करमत नव्हते. उठताना, बसताना, फावला वेळ मिळाला तेथेही पुस्तके त्यांच्या सोबत असत. झोपतानाही पुस्तके वर्तमानपत्रे त्यांच्या सोबत असायची. आयुष्याच्या शेवटच्या क्षणापर्यंत पुस्तके त्यांच्या सोबत होती. अगदी शेवटीही त्यांनी पुस्तकाला पाहता पाहता प्राण सोडला इतके पुस्तकावर प्रेम करणारा व्यक्ती दुसरा कोणीही जगात होणे नाही.

संदर्भ :-

१) संपा. डॉ. फडके भालचंद्र - 'डॉ. आंबेडकरांचे समाज चिंतन' मॅजस्टिक प्रकाशन पुणे- १९८९ पृष्ठ क्र. २

२) संपा. दया पवार- 'डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर गौरवग्रंथ' महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृति मंडळ मुंबई- १९९३ पृष्ठ क्र. ४१३

Assistant Professor
Shivaji College, Hingoli.
Tq. & Dist. ... (MS.)